

Віктор Адамський

**«ПРОСВІТИ» ПОДІЛЛЯ
В ДОБУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
(БЕРЕЗЕНЬ 1917 - КВІТЕНЬ 1918 РР.)**

ДОСЛІДЖЕННЯ · ДОКУМЕНТИ · МАТЕРІАЛИ

УДК 061.23(477.43):3.075.1(477)«1917-1918»

A28

Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(протокол № 10 від 25 жовтня 2018 р.)

Рецензенти:

Л. В. Баженов – доктор історичних наук, професор

О. М. Завальнюк – доктор історичних наук, професор

Ю. В. Телячий – доктор історичних наук, професор

Адамський В. Р.

A28 «Просвіти» Поділля в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2018. 478 с.

ISBN 978-617-513-575-4

У книзі аналізується культурно-освітня та державотворча діяльність просвітницьких осередків Поділля доби Української Центральної Ради. У другій частині видання публікуються документи і матеріали товариств «Просвіта», а також праці відомих у регіоні просвітян з різних актуальних проблем національного відродження.

Видання розраховане на викладачів, студентів, учителів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 061.23(477.43):3.075.1(477)«1917-1918»

*Видано коштом Товариства української мови Чикаго (США)
Голова Товариства проф. Віра Боднарук*

© В. Р. Адамський, 2018

© К. Г. Кравчук,

художнє оформлення, 2018

ISBN 978-617-513-575-4

ЗМІСТ

Шоробура І. М. Товариство «Просвіта» - 150 років історії.....	5
Міхалевський В. Ц. Будьмо з «Просвітою»!.....	7
Адамський В. Р. Просвітницький рух на Поділлі в добу Української Центральної Ради	16
Документи та матеріали	151
Іменний покажчик	445
Географічний покажчик	454
Перелік документів	458
Annotation	476

«Просвітяни від самого початку своєї діяльності налаштовували мислення українців на державність, почуття гідності за власний народ, українську мову та українську територію».

Павло МОВЧАН,
Голова ВУТ «Просвіта»
ім. Тараса Шевченка

БУДЬМО З «ПРОСВІТОЮ»!

*До 150-річчя з часу створення
Товариства «Просвіта»*

Товариство «Просвіта» виникло в 1868 році в Галичині як протипага антиукраїнським течіям у культурному житті: колонізаторській, підтримуваній цісарською владою, — з одного боку, і москвофільській, — з другого. Галицькі москвофіли, що займали тоді панівне становище у Львові, дуже ворожо сприйняли ідею створення Товариства.

Для опрацювання статуту Товариства у березні 1868 року був створений Комітет із представників академічної молоді. До комітету увійшли такі діячі, як Корнило Сушкевич, Михайло Коссак, професор Академічної гімназії Павлин Свенціцький та інші. Загальний збір був скликаний 8 грудня 1868 р. в залі Міської Стрільниці, що знаходився на вулиці Курковій (тепер вул. Лисенка). На збір прибуло 65 представників, лише один із них, отець Йосип Заячківський, не був мешканцем Львова.

Зі вступним словом виступив голова Збору Анатоль Вахнянин, який заявив, що метою створення Товариства є повернення до ідей, декларованих Головною Руською Радою 1848 р., виголошених Собором Руських Вчених, та відкинутих тодішніми москвофілами, а саме: єдність українського народу від Карпат по Кубань та його окремішність від народів польського та російського.

Програма майбутньої праці «Просвіти» була коротко сформульована у виступі студента Андрія Січинського:

Кожний народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільності, народні маси піднеслися до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє міщанське й національне достоїнство й

узнала потребу існування нації як окремої народної індивідуальності, бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього.

Головою новоствореного Товариства збір обрав Анатолія Вахнянина. Членами Виділу (керівного органу) стали: Корнило Сушкевич, Юліян Романчук, Олександр Огоновський, Корнило Устиянович, Олександр Борковський, Михайло Коссака, Омелян Патрицький, Іван Комарницький, Максим Михалюк.

Вирішено було створити українську бібліотеку з читальнею і щорічно видавати календар для народу. Загальний збір «Просвіти» отримав привітання від українських народовських громад Бережан, Тернополя, Перемишля, Станіслава і Чернівців, від студентських товариств «Січ» і «Основа» у Відні. Вітальні телеграми надійшли з Чехії, Сербії та Словаччини. Тим часом москвофільське «Слово» назвало Товариство «польською інтригою».

Товариство працювало у складних умовах. Воно не мало приміщення, а тому наради і засідання проводили вдома у К. Сушкевича або А. Вахнянина. Плідно працювала просвітницька секція, що розпочала видавати для народу популярні книжечки і готувати підручники для єдиної української гімназії. Редактором популярних видань став письменник Юрій Федькович. Товариство домовилося про книгообмін з польськими та чеськими освітніми товариствами.

На Товариство відразу почалися нападки як намісництва і староств, так і русофільського «Слова». Однак просвітня робота набирала сили. За два роки було засновано три нові філії «Просвіти», організовано читальні, почали видавати друкований орган «Письмо з «Просвіти», а з 1880 року під редакцією члена виділу «Просвіти» Володимира Барвінського стала виходити народовська політична газета «Діло». Широка популярність Товариства змусила галицький сейм надати йому 1000 срібних «запомоги», яку згодом збільшено на 50 відсотків.

За ухвалою загального збору Товариства, який відбувся 25 березня 1891 року, читальні «Просвіти» вели курси неписьменних, проводили «відчити», вечорниці, ставили п'єси, а крім того, створювали рільничо-господарські та промислові спілки, позичкові й ошадні каси.

Великим досягненням «Просвіти» була, безперечно, купівля у 1895 році власного будинку. Для цього надійшли пожертвування

не тільки з Галичини, а й з Наддніпрянщини. Кияни передали через професора Михайла Грушевського 1500 ринських.

31 січня 1896 року загальний збір «Просвіти» обрав головою Товариства професора Юліана Романчука. Ці обов'язки він виконував цілих десять років. За цей час швидкого розвитку набув кооперативний рух, який покликав до життя в 1898 році «Краєвий Союз Кредитовий», а в 1904 році – нове товариство «Краєвий Союз Ревізійний». Члени «Просвіти» провели маніфестації з нагоди 50-річчя скасування панщини і 100-річчя «Енеїди».

На зламі двох віків значно активізується політичне життя, в якому члени «Просвіти» завше йдуть попереду. Саме тоді, 1899 року, більшість народовців оформилася в Національно-демократичну партію на чолі з Юліаном Романчуком і Костем Левицьким. Галицька інтелігенція долає консерватизм. Замість самоназви «русин» («руський») поширюється назва «українець» («український»). Водночас запроваджувано фонетичний правопис до популярних видань «Просвіти». Просвітницьку діяльність широко підтримує духовенство, зокрема тодішній станіславівський єпископ Андрій Шептицький.

Почуття єдності західних і наддніпрянських земель виявилось під час святкування 12 листопада 1905 року ювілею гетьмана Богдана Хмельницького. На той час за прикладом Галичини організовуються освітні товариства під назвою «Просвіта» на землях Наддніпрянщини: спочатку – в Одесі, а згодом – у Катеринославі, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Києві, Чернігові, Миколаєві. На Дону утворилась новочеркаська «Просвіта». Цікаво, що власні читальні «Просвіти» мали переселенці навіть на далекосхідному Зеленому Кліні та в Америці.

Четвертий статут «Просвіти» було ухвалено 1891 року, а п'ятий – 1913-го. Він поставив завдання широкої культурно-освітньої роботи. Вона передбачала діяльність народного театру і кінотеатру, проведення народних свят, з'їздів і краєзнавчих походів, організацію книгозбірень, народних музеїв, публічних читалень, книгарень, друкарень та інших підприємств, різних курсів і шкіл (народних, середніх, вищих, господарських, промислових, торговельних), ведення зразкових господарств, садів тощо.

До важливих здобутків «Просвіти» належить відзначення

ювілейних річниць, зокрема, 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Кілька місяців тривали ювілейні Шевченківські урочистості. Цікаво, що читальні та філії, засновані 1914 року, мали ім'я Тараса Шевченка. У масову маніфестацію перетворився «Краєвий Шевченківський здви́г» українських руханкових, пожежних і стрілецьких організацій, що відбувся 28 грудня 1914 року. Свою майстерність показали згуртовані в «Соколах», «Січах» та «Стрілецьких куренях» галицькі юнаки.

Російська окупація Львова завдала значної шкоди «Просвіті». Було знищено бібліотеки, читальні, репресовано активних діячів. Деякі з них змушені були виїхати за межі Галичини. Навіть після російського відступу воєнний стан унеможливив Товариству розгорнути свою діяльність. Та все ж вона активізувалась у 1918 році, коли Україна воскресла до державної незалежності. Товариство «Просвіта» допомогло сформувати Міністерство освіти ЗУНР.

У 1928-му, своєму ювілейному році, «Просвіта» мала на землях окупованої Польщею Галичини 2934 читальні і 12508 безпосередніх членів. Значно слабше працювало Товариство на Волині, Підляшші та Холмщині, де діяло близько 600 його читалень.

Розпочатий польською владою на зламі 20-30-х років brutальний наступ на українську культуру призвів до сумних наслідків. Значно скоротилося число читалень і безпосередніх членів «Просвіти», різко зріс в умовах тодішньої економічної кризи її борг.

Але Товариство не здавалось і вже 1934 року мало 3046 читалень і близько 500 тисяч членів. Відновлено і відкрито нові читальні. За редакцією професора Василя Сімовича далі виходив ілюстрований науково-популярний місячник «Життя і Знання». Видавалися книжки фірми фонду «Учітеся, брати мої!» – для найширшого загалу української громадськості, новорічні календарі. Просвітяни організували конференції та перевишкіл бібліотекарів і керівників гуртків самоосвіти й аматорських театрів. 1936 року «Просвіта» мала 83 філії, 3210 читалень, 1207 домівок, 3209 бібліотек із фондом 688 186 книжок, 2185 театральних гуртків, 1115 хорів, 138 оркестрів, 550 гуртків самоосвіти, 86 курсів для неписьменних і 262 гуртки просвітянської молоді.

Після 1937 року «Просвіта» переживала тяжкі часи. Польська влада закривала читальні, особливо на північно-західних землях.

Комуністи намагалися через низові читальні пропагувати «великі перетворення» за Збручем. У таких умовах 8 червня 1939 року відбувся в «Театрі Ріжнорідностей» останній загальний збір «Просвіти». Він обрав головою Товариства отця Юліана Дзеровича.

1939 рік став останнім роком існування «Просвіти» на наших землях. Сталінські опричники знищили у центральному будинку Товариства (площа Ринок, 10) його архів, цінні історичні документи і рукописи, друковану продукцію. Так вони вчинили з осередками «Просвіти» і в інших містах і селах. Не дозволили відновити роботу «Просвіти» і гітлерівські окупанти.

Відтоді Товариство «Просвіта» існувало лише за межами України, де українські емігранти відсвяткували його сторічний ювілей.

Наприкінці 80-х років, коли агонізувала комуністична система в Україні, досвід «Просвіти» прислужився справі самоусвідомлення, самоідентифікації українців, реалізації національної ідеї, квінтесенцією якої стало проголошення Акта Незалежності 24 серпня 1991 року. Становлення організації відбувалося в умовах шаленого тиску комуністичної номенклатури. 17 грудня 1988 року в Києві був створений організаційний комітет для скликання установчої конференції Товариства української мови, який очолив Дмитро Павличко. Через 2 місяці був підготовлений статут. А 11-12 лютого 1989 року в Республіканському будинку кіно відбулась установча конференція Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка – перший легальний форум незалежної громадської організації у Києві. Було прийнято статут і обрано керівні органи Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Головою став Дмитро Павличко.

Товариство брало найактивнішу участь у всіх загальнополітичних заходах, не випускало з поля зору проблему зміцнення позицій української мови як державної, підготовку Верховною Радою Закону про мови в Україні. Розпочало активну видавничу роботу, зокрема почало випускати газету «Слово». У цей період чисельність організації була максимальною і сягала півмільйона чоловік. 29-30 вересня 1990 року відбулась II конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка в місті Києві. Змінено статут. На альтернативній основі головою Товариства було обрано народного депутата України Павла Мовчана.

12 жовтня 1991 року була скликана III позачергова конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка, на якій Товариство було реорганізоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

1993 року відбувся IV з'їзд Всеукраїнського товариства «Просвіта» та ювілейне засідання, присвячене 125-літтю «Просвіти» в Україні. Головою Товариства переобрано народного депутата України Павла Мовчана. З'їзд окреслив актуальні проблеми українського відродження і розбудови держави. Особливу увагу було звернено на майбутні вибори до Верховної Ради України. Просвітяни продовжили взятий курс на висвітлення замовчуваних раніше сторінок нашої трагічної історії, на відродження української національної культури через видавничу, лекційно-просвітницьку діяльність, визначили як пріоритетну економічну просвіту народу.

Активну участь взяли просвітяни і в конституційному процесі, який завершився перемогою демократичних сил – ухваленням 28 червня 1996 року Конституції – Основного Закону України та проголошенням статтею 10 державності української мови. Великий резонанс в українському суспільстві викликала зорганізована Товариством серія «круглих столів» за участю урядових структур щодо активного впровадження статті 10 Конституції України в усі ділянки суспільного життя.

Із лона Товариства української мови та «Просвіти» виокремились більшість новітніх організацій і партій.

У подільській «Просвіті» своя історія. У Кам'янці зорганізувались свідомі українці, передовсім. Олімпіада Пащенко, Юхим Сіцинський, Кирило Стиранкевич, Володимир Чехівський, Кость Солуха, Віктор Приходько, Микола Яворовський, Сергій Іваницький, Віталій Стиранкевич, – ось той кістяк навколо якого гуртувались подільські просвітяни. У квітні 1906 року офіційно був затверджений статут «Просвіти». Обрано керівний склад. Незмінним головою аж до 1919 р. був лікар, випускник Київського університету, Кость Григорович Солуха (1861-1922); заступником голови був Сергій Митрофанович Іваницький – викладач духовної семінарії; секретарем – Віталій Карпович Стиранкевич – викладач Кам'янецької жіночої єпархіальної школи. Євтим (Юхим) Сіцинський, як член управи «Просвіти», став активним дорадником з культурно-освітніх питань.

Якщо повсюди в період першої світової війни осередки «Просвіти» припинили своє існування, то на Поділлі продовжувала функціонувати завдяки лікареві Солусі. Із приходом більшовицької влади діяльність «Просвіти» згортається, а згодом і зовсім припиняється, майже всі члени арештовані як націоналісти й понищені в таборах.

Наприкінці 80-х років минулого століття почали тріщати мури монолітної імперії – СРСР. Хвиля національного відродження докотилася й на Поділля. Шириться рух за створення Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка. Станом на 1 вересня 1989 року тільки в м. Хмельницькому в 28 школах і класах опановували російську мову 26960 школярів, тоді як в україномовних – навчалось 10926 дітей, або 28,8%. Саме супроти тотальної русифікації українського населення виникло Товариство української мови на чолі з письменником М. Н. Магєрою. В березні 1990 року Микола Никанорович надсилає лист до Міністерства освіти України, в якому вимагає негайно покласти край русифікації. Оббиває пороги обкомів, міськкомів партії, обласного і міського відділів освіти. І, як результат, уже 1990 року з'явилися окремі україномовні класи у школах №№ 5, 10, 15, 22, 26, 27 м. Хмельницького. Подібно діяли товариства у Кам'янці-Подільському, Ізяславі, Шепетівці, Волочиську, Славути та інших містах. Активними членами «Просвіти» стали діячі краю: класик вітчизняної байки, поет, перекладач – Микита Годованець, відомі сучасні письменники – Микола Федунець, Олександра Ванжула, Микола Мачківський, Микола Магєра, Василь Горбатюк та багато інших патріотів.

Першим головою створеного обласного товариства української мови «Родовід» з 1989 до 1992 рр. був письменник і педагог Микола Никанорович Магєра. Обласну організацію «Просвіта» очолювали Василь Горбатюк (1992-1994), Віталій Мацько (1994-2005), Ніна Шмурікова-Гаврилук (2005-2013), Віталій Міхалевський (з 2013 року).

За період відновленої «Просвіти» просвітяни-подоляни, безперечно, зробили багато справ. Славу Подільській «Просвіті» щоденно творили та творять найактивніші просвітяни: Валентина Мельник (Хмельницький); Василь Кравчук, Леонід Грозан (Ізяслав); Лідія Ярошно (Старокостянтинів), Любов Сердуніч (Стара Синява); Валентина Байталук (Дунаївці); Едуард Крилов, Вячеслав

Полятинчук (Кам'янець-Подільський) та багато інших. Завдяки Віталію Мацьку налагоджено тісний контакт з Товариством української мови ім. Т.Г.Шевченка (Чікаго, США), двічі (1996, 2005 рр.) він зустрічався з головою ТУМ професором Вірою Боднарук (Лукаш). Серед найбільш масових і знаменних заходів вирізняється відзначення 90-річчя, 100-річчя, 110-річчя створення «Просвіти» на Поділлі та 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. За зазначений період проведена перереєстрацію просвітян, активізовано діяльність по залученню нових членів, оновлено керівництво у чотирьох районних осередках. Склалася гарна співпраця з колективами художньої самодіяльності, багато просвітян очолюють або беруть найактивнішу участь у роботі літературних клубів та краєзнавчих гуртків, організовують мистецькі і громадські заходи.

200-річчя від дня народження Тараса Шевченка додало нових сил для просвітянської роботи, особливо зважаючи на події, що відбуваються в Криму та Сході України. Просвітяни найактивніше беруть участь у волонтерському русі, організовують мистецькі акції для підтримки національного духу, збирають пожертви для бійців АТО, зустрічаються з вимушеними переселенцями зі Сходу. Геній Шевченка став символом нашої боротьби та єднання. 5 березня 2014 року, насамперед з ініціативи просвітян, в Ізяславі відкрито пам'ятник найвизначнішому українцеві усіх часів, геніальному поетові Тарасу Григоровичу Шевченку. Поет зображений молодим, - таким він перебував на Поділлі у 1846 році. Слід зазначити, що зведення пам'ятника Тараса Шевченку було здійснено шляхом загально районної толоки, практично кожен мешканець Ізяславщини зміг долучитися до робіт. Понад 120 підприємств та організацій і тисячі громадян переказували власні кошти (зібрано біля 100 тис. грн.), працювали безкоштовно, витрачали свій власний час.

Попри відзначення загальноукраїнських і світових подій, обласне об'єднання в 2016 році відзначило 110-річчя від часу заснування «Просвіти» на Поділлі, 155-річчя з дня народження першого голови подільської «Просвіти» Кості Солухи (з цієї нагоди Кам'янець-Подільській центральній міській бібліотеці присвоєно ім'я Кості Солухи, за що 15 років боролася громадськість міста та просвітяни), 170-річчя перебування Тараса Шевченка на Поділлі...

Серед завдань, що стоять перед просвітянами на майбутнє -

робота з молоддю та координація дій з іншими громадськими організаціями, що мають яскраву державницьку спрямованість та стоять на чітких українських позиціях.

І незмінними залишаються десять заповідей просвітянина (видання Товариства «Просвіта», ч. 700, Львів, 1926 р.):

1. Я є «Просвіта», яка вивела Тебе і виводить інших з нетрів темряви і неволи духа. Поможі доброду ділу!

2. «Просвіта» не оставила ніколи без відгомону заклику душі, яка виходи з темряви шукає.

3. Пам'ятай, що день 8 грудня є днем уродин «Просвіти». День цей згадай дарунком для неї!

4. Освіта і знання дозволяють Тобі краще жити. Пам'ятай, що є ще мільйони українців, які також того бажають і чекають на Твою поміч. Вступай в члени «Просвіти»!

5. Не вбивай духа Народу своєю байдужістю! Приложи руку до розбудження його, а зробиши це як член «Просвіти»!

6. Не будь паразитом на тілі Народу, який тебе виховав. Коли вже маєш, дай другим. Будь членом «Просвіти»!

7. Бери від других народів і культур усе, що добре і гарне, і давай своєму Народови. Роби просвітнє Діло!

8. «Просвіта» - це найкращий вартовий українського духа. І Ти, як член, стань в її рядах!

9. «Просвіта» - це армія велика. Хто не є в її рядах - цей дезертир!

10. Нехай не буде ні одного Українця, який не був би членом «Просвіти»!

Беручи за приклад 150-річний досвід просвітянської роботи, маючи молодецьку енергію та натхненний досвід, нині забезпечуємо відому і благородну мету Товариства: утверджувати державну українську мову, розвивати національну культуру, зберігати історичну пам'ять, формувати національну свідомість, підносити духовність та добробут українського народу в мирній та єдиній Україні. Програмні завдання висловив Павло Мовчан на X з'їзді Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка (18 листопада 2017 року): «... ніхто, окрім нас, нашої справи робити не буде, бо нас об'єднують наша українськість, наші цінності, наші ідеї, наші устремління і наші переконання, які, попри все, роблять становлення української України реальним».

Віталій МІХАЛЕВСЬКИЙ,
голова Хмельницького обласного об'єднання
ВУТ «Просвіта» ім.Тараса Шевченка

Науково-документальне видання

В. АДАМСЬКИЙ

**«ПРОСВІТИ» ПОДІЛЛЯ В ДОБУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
(березень 1917 – квітень 1918 рр.)**

ДОСЛІДЖЕННЯ. ДОКУМЕНТИ. МАТЕРІАЛИ

Художнє оформлення *Костянтин Кравчук*
Комп'ютерна верстка *Сергій Повзун*
Літературний редактор *Олеся Барташук*
Літературний редактор (англійська мова) *Валентина Повзун*

Підписано до друку 15.11.2018. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Book Antiqua.

Ум.друк.арк. 29,6.

Тираж 200 прим. Зам. № 243.

Видано та виготовлено з готового оригінал-макету

ФОП Цюпак А. А.

29008, Хмельницька обл., м. Хмельницький,

вул. Ломоносова, 17.

Тел. моб. 067-393-26-68.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ХЦ № 019 від 25.02.2002 р.